

Олександр ГОЛОВКО

ПЕРЕМИШЛЬ І ПЕРЕМИШЛЬСЬКА ЗЕМЛЯ ЗА ЧАСІВ КНЯЗЯ ВОЛОДАРА РОСТИСЛАВОВИЧА (1092–1124)

Витоки міста у верхів'ях Сяну – Перемишля (зараз під назвою Przemyśl належить до Республіки Польща) губляться у глибокій давнині. Саме цей ранній період його минулого найдискусійніший в історіографії. Деякі польські історики пишуть про належність земель довкола Перемишля “західнослов'янським” племенам лендзян, входження цих територій до складу держави першого достовірного володаря Польщі – князя Мешка I (†992). Реалістичнішою є позиція дослідників, які вважають, що за раннього середньовіччя – у другій половині I тис. н. е. Верхнє Посяння заселяли слов'яни з найзахіднішого відламу прикарпатських хорватів. Цей ареал західних хорватів разом із західними волинянами у басейні верхньої течії Західного Бугу та малопольськими вісянами наприкінці IX ст. входив до складу Великоморавської держави, а в X ст. на них поширювався контроль Празького князівства Пшемисловичів¹. Через Перемишль, починаючи з IX ст., йшов трансконтинентальний шлях Регенсбург – Прага – Краків – Київ².

Саме остання обставина свого часу дала підставу академікові Ярославові Ісаєвичу підтримати думку пізньосередньовічного польського хроніста Яна Длугоша про походження назви міста Перемишль від імені якогось західнослов'янського володаря, найімовірніше – чеського князя із династії Пшемислідів³. У Я. Длугоша записано: “Item Przemislia, a Przemislao fundata, episcopali dignitate et arce et templo in arce et petra quadra erecto, magis quam ulla alia re, fluvio insuper Szan subter decurrete insignis”⁴.

¹ Історіографію проблеми див.: Головка О. Похід київського князя Володимира на “Перемишль, Червен и ины грады” 981 р. і проблема початку політичних відносин між Польщею та Руссю (кінець X – перша третина XI ст.) *Colloquia Russica. Series II, vol. 1. Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w. Kraków, 2013. S. 39–48; Його ж. “Червенські гради” в політичному житті слов'ян Центральної та Східної Європи (IX – перша третина XI століття) Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 23: До 22-ї річниці здобуття незалежності України. Львів, 2013. С. 72–82.*

² Васильевский В. Г. Древняя торговля Киева с Регенсбургом *Журнал Министерства народного просвещения*. 1888. № 7. С. 81–93; Потин В. М. Древняя Русь и европейские государства в X–XIII вв. Ленинград, 1968. С. 69; Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торго-

вых, политических связей IX–XII вв. Москва, 2001. С. 71–112.

³ Исаевич Я. Д. “Грады Червенские” и Перемишльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами *Исследования по истории славянских и балканских народов. Киевская Русь и ее славянские соседи*. Москва 1972. С. 119; Його ж. Перемишль і Перемиська земля *Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим товариством імені Т. Шевченка в Польщі 24–25 червня 1994 року у Перемишлі*. Перемишль; Львів, 1996. С. 9.

⁴ Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. L. 1–2. Varsaviae, 1964. P. 111 (“Також Перемишль, Премиславом заснований, більше, ніж будь чим, відомий єпископством, а також фортецею і храмом, що був побудований у фортеці з квадратних каменів, а також річкою Шан (Сан. – О. Г.), яка протікає під ними”).

Наприкінці X ст. завойований у 981 р. зусиллями київського князя Володимира Святославовича район верхів'їв рік Західний Буг, Сян і Вепр (отримав назву від міста Червен як "Червенські гради") увійшов до складу Волинського намісництва Русі, куди наприкінці X ст. входили землі Центральної та Східної Волині і Прикарпаття (території племінних союзів дулібів, волинян, бужан і прикарпатських хорватів). Літопис про цю подію написав наступне: "Иде Володимеръ к Лахомъ и заа грады их Перемышль Червень и ины грады. еже суть и до сего дне подъ Русью"⁵. На початку XI ст. "Червенські гради" стали предметом територіальних змагань Русі і Польщі. У 1018 р., після походу на Київ, польський князь Болеслав I Хоробри завоював зазначений ареал і включив його до складу своєї держави, а в 1031 р. князі Ярослав і Мстислав Володимировичі повернули ці землі до Русі.

Мирон Кордуба, Владімір Королюк, Анжей Грабські та Ярослав Ісаєвич вважали, що Перемишль, на відміну від Червена, після приєднання до Русі наприкінці X ст. постійно перебував у складі східнослов'янської держави⁶. Але цей висновок потребує певного уточнення. Перш за все, вивчення матеріалів "Повісті временних літ" про Побужжя дає усі підстави визнати автентичність літописних понять "Перемышль Червень и ины грады" (стаття під 981 р.), "городы Червеньскыя" і "грады Червеньскыя" (статті під 1018 і 1031 рр.)⁷.

Вміщення Перемишля на першому місці у літописній згадці 981 р. про приєднання земель басейну верхнього Сяну, Вепру і Західного Бугу дає змогу вважати, що саме цей населений пункт був головним у складі зазначеного ареалу під час його входження до Великої Моравії, а потім Празького (Чеського) князівства. Пізніше головним центром регіону став Червен, за найменуванням якого вся територія між Західним Бугом, Сяном і Вепром на початку XI ст. й отримала назву "Червенские грады".

Про те, що Перемишль входив до складу земель, захоплених поляками 1018 р. і відвойованих Києвом 1031 р., свідчить також аналіз талмудистського джерела першої половини XI ст. – записки Ієхуди бен меїр ха Кохена. У ньому відображені події русько-польського конфлікту початку 30-х років XI ст., а саме розгром русами єврейської торговельної общини в Перемишлі (її наявність у місті підтверджують археологічні матеріали⁸) та продаж полонених тут євреїв у рабство⁹.

⁵ Лаврентьевская летопись *Полное собрание русских летописей* (далі – ПСРЛ). Т. 1. Ленинград, 1926–1928. Стб. 81.

⁶ Кордуба М. Історія Холмщини і Підляшшя. Краків, 1941. С. 35–36; Королюк В. Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва, 1964. С. 260; Grabski A. F. Boleslaw Chrobry. Warszawa, 1964. S. 268; Исаевич Я. Д. "Грады Червенские" ... С. 98. Зазначимо, що в 1930 р. Степан Томашівський писав, що в 1018 р. Белз і Перемишль були завойовані у Русі союзниками Болеслава I "Хороброго" угорцями. У 1030 р., на думку історика, Белз відвоювали Ярослав і Мстислав Володимировичі, а Перемишль як центр якогось перемишльсько-руського князівства залишався у складі Королівства Угорщина до кінця XI ст., а саме до часу, коли він опинився під владою прикарпатських князів Ростиславовичів: Томашівський С. Дев'ясот літ тому (1030–1930).

З приводу ювілею міста Белза *Нова зоря*. Львів, 1930. Ч. 1. С. 10–12; *Його ж.* Перемишльсько-руський князь, якого ми досі не знали. В 900-ти роковини смерті князя Генриха *Нова зоря*. Львів, 1930. Ч. 29. С. 9–10; *Його ж.* Св. Емеріх в легенді й історії *Нова зоря*. Львів, 1930. Ч. 40. С. 6. Необхідно відзначити, що Стефан Кучинський вважав, що в XI ст. Перемишль перебував у складі Польщі до 1086 р.: Kuczyński S. M. Nieznany traktat polsko-ruski roku 1039 *Ejusdem. Studia z dziejow Europy Wschodniej X–XVII w.* Warszawa, 1965. S. 124.

⁷ Лаврентьевская летопись. Стб. 81, 144, 150.

⁸ Hensel W. U źródła Polski średniowiecznej. Wrocław; Warszawa; Gdańsk, 1971. S. 216; Kunysz A., Persowski F. Przemyśl w starożytności i średniowieczu. Rzeszów, 1966. S. 96.

⁹ Jehuda b.meir ha Kohen *Źródła hebrajskie do dziejow Słowian i niektórych innych ludów Śródkowej i Wschodniej Europy* / Wyd. F. Kupfer, T. Lewicki.

Упродовж 60–70-х років XI ст. відбувалася активізація взаємин Русі й Польщі. У 1069 р. за допомогою польського князя Болеслава II Сьмялого князь Ізяслав Ярославич відновив свою владу в Києві, а в 1075 р., за часів правління у місті на Дніпрі брата Ізяслава – Святослава, війська Русі і Польщі здійснили виправу до Чехії і в 1077 р. польські загони вдруге допомогли князеві Ізяславу повернутися до Києва¹⁰. Розглядаючи історію цього періоду, згаданий польський хроніст Я. Длугош писав, начебто на початку 70-х років XI ст. поляки захопили Перемишль і Волинь¹¹. Проте ще в XIX ст. авторитетний польський дослідник твору середньовічного хроніста Александр Семкович беззаперечно довів, що ці його дані не є правдивими¹².

У середині 80-х років XI ст. на сторінках літопису знову з'являється інформація про місто на р. Сян. Згадка про Перемишль не випадкова, оскільки в цей час поступового розпаду єдності Русі починають відігравати значну роль нові політичні центри. Одним з них і був Перемишль, який стояв на чолі політичної структури – волості-князівства. Тому власне відтоді зафіксовані й імена перших достовірно відомих володарів Перемишльського краю – князів Рюрика Ростиславовича (правив Перемишльським князівством-волостю від середини 80-х років XI ст. до 1092 р.) та Володаря Ростиславовича (князував до 1124 р.).

У зв'язку з розглядом питання, яке стосується політико-адміністративної еволюції важливого регіону Русі на межі XI – першої половини XII ст., варто уточнити деякі аспекти застосування відповідної для цієї теми термінології, оскільки невизначеність та недокладність термінології заважає виявленню певних істотних закономірностей розвитку східнослов'янських регіонів.

Перш за все, важливим є з'ясування питання про змістовне навантаження літописного поняття “земля”. Необхідно відзначити, що серед величезної літератури все ще немає однозначності у розумінні цього поняття, залученого науковцями з лексики літописів¹³. На думку філолога Владіміра Колесова, поняття “земля” водночас означає й місце розселення, і рід (народ), який мешкає на місці цього розселення¹⁴. У літописних текстах поняття “земля” використовувалося не тільки щодо князівств удільної доби, а й ранішніх формувань, зокрема союзів племен перехідної доби від первіснообщинного до класового суспільства, доби племінних княжінь як ранньополітичних організмів, ранньодержавного об'єднання полян та західних сіверян IX ст. (“Руська земля”), а також князівств-намісництв періоду їх входження до складу держави-імперії Русь з центром у Києві.

Зокрема, на наш погляд справедливо, Микола Котляр визнав певне політичне навантаження терміну “земля”, чимало уваги приділив проблемі

Wrocław; Warszawa, 1956. S. 36–37. Пор.: Бруцкус Ю. Перші звіткі про євреїв у Польщі та на Русі *Науковий збірник за рік 1927*. Історична секція АН УРСР. Київ, 1927. С. 3–11.

¹⁰ Про події 60–70-х років XI ст. див.: Головкин А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. Киев, 1988. С. 47–56; Його ж. Європейська політика Русі наприкінці 60-х – у 70-х роках XI ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Історичні праці. Т. 24: На пошану професора В. А. Смоля. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 167–183.

¹¹ Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. L. 3–4. Varsaviae, 1970. P. 103–105, 110–

111.

¹² Semkowicz A. Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza. Kraków, 1887. S. 130–131. Аналогічний погляд також див.: Małeckii A. Z przeszłości dziejowej. Pomniejsze pisma. T. 1. Kraków, 1897. S. 80; Benyskiewicz K. Jan Długosz jako kronikarz dziejów Podniestrza w I połowie XII wieku *In Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką*. R.10. Zielona Góra, 2016. S. 41–42.

¹³ Горский А. А. Земли и волости Горский А. А., Кучкин В. А., Лукин П. В., Стефанович П. С. Древняя Русь: очерки социального и политического строя. Москва, 2008. С. 9–32.

¹⁴ Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси. Ленинград, 1986. С. 251.

взаємозв'язку соціального розвитку, виникнення міст як адміністративних центрів і формування довкола цих осередків округ¹⁵. Проте спірною сприймається логіка історика, згідно з якою згадка поодиноких міст у літопису визнається достатнім приводом для висновків про успіхи тих чи інших ареалів у політичному плані. Навряд чи на підставі складної за походженням зазначеної літописної статті 981 р. ("Иде Володимеръ к Лахомъ и заа грады их Перемышль Червень и ины грады. Еже суть и до сего дне подъ Русью"¹⁶) та літописного повідомлення під 1030 р. ("Ирославъ Белзъ взялъ"¹⁷) випадало би твердити про раннє виникнення Червенської, Перемишльської та Белзької земель й навіть дошукуватися їх "авангардної ролі" у формуванні пізніших Волинської та Галицької земель.

Невизначеними у літературі залишаються також критерії залучення при розгляді політичного устрою прикметника "удільний". З одного боку, він використовується для визначення цілої епохи, яка наступила після розпаду відносно єдиної держави Русь. Виходячи з цієї логіки, саме слово "удільний" треба стосувати до півтора десятка князівств, з яких склався східнослов'янський світ в XII–XIII ст. Так, наприклад, Я. Ісаєвич відзначав, що з другої третини XII ст. Київська Русь перестає бути об'єднаною державою, а державами виступають окремі удільні князівства. "Державою, по суті, стали удільні князівства. Вони мали власне військо, вели самостійну політику як внутрішню, так і зовнішню, укладали міжнародні угоди"¹⁸.

Але таке формулювання, як видається, не є достатньо коректним, бо частіше в літературі можна спостерігати застосування поняття "удільне князівство" не щодо згаданих великих територіальних комплексів, а значно менших політичних формувань, із яких більші князівства склалися, а саме волостей. Так Перемишльське, Звенигородське, Тербовлянське князівства були удільними, волостними князівствами в складі великого Галицького князівства, а Белзьке, Луцьке, Червенське князівства аналогічно – в структурі більшого Волинського князівства.

Фактичним синонімом таких великих князівств є згадане слово "земля". Тобто, поняття "Київське князівство" і "Київська земля", "Смоленське князівство" і "Смоленська земля" та інші фактично рівнозначні. А виходячи з цього, не відмовляючись від характеристики періоду як удільного (зараз він замінив популярне раніше словосполучення "період феодалної роздробленості"), необхідно подумати над тим, як назвати зазначені великі князівства. Можливим варіантом такого визначення здатне стати сполучення "земельне князівство" або "земля-князівство". Галичина наприкінці XI – в першій половині XII ст., а Волинь у другій третині XII ст. стають класичними землями-князівствами. Саме до них можна використовувати термінологію політичної номенклатури "земля-князівство", "земельне князівство".

Перемишльський князь Володар Ростиславович був правнуком князя Ярослава Володимировича, який тривалий час правив у Києві (1019–1054). Дід Володаря Володимир – старшим сином Ярослава Володимировича і доньки шведського короля Улофа Інгігерди, він став засновником, або, як часто називають цю постать у науці, протопластом князівської родини галицьких

¹⁵ Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. Киев, 1985. С. 24–42.

¹⁶ Лаврентьевская летопись. Стб. 81.

¹⁷ Там же. Стб. 150.

¹⁸ Ісаєвич Я. Д. Князівства першої половини XIII ст. *Історія української культури: У 6 т. Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть*. Київ, 2001. С. 39.

Ростиславовичів. У “Повісті временних літ” з приводу народження князя вміщено коротку інформацію: “В лѣѣ . ѿ . ѿ . кѣ [6528 (1020) – О. Г.]. Родиса оу Ярославѣ снѣ . и нареѣ има юму Володимерь”¹⁹.

Отже, князь народився 1020 р., вірогідно, в Новгороді Великому, оскільки через нестабільну ситуацію на Русі, утім і на півночі країни, Ярослав тривалий час мешкав у місті на Волхові, де мав підтримку місцевої громади. Саме тісні зв'язки із Новгородом, важливе значення цього міста в розвитку держави князя Ярослава, який у середині 30-х років зміцнив свої загальнодержавні позиції, стали причиною того, що київський володар відіслав до Новгороду як князя-намісника свого старшого сина.

Оскільки літописи наводять різну хронологію цієї події, в історичній літературі стосовно питання про час самого призначення існують певні розбіжності. Михайло Грушевський вважав, що це сталося 1036 р., Леонтій Войтович відносить його до 1034 р.²⁰ Ми схилиємося до останньої позиції. На її користь свідчить інформація Новгородського третього літопису, де не тільки записано про посадження Володимира на княжіння до Новгороду в 14 років, а й водночас ще також паралельно: “А жил 32 лета, а княжил Великом Новегороде 18 лет”²¹.

У добу перебування Володимира Новгородська земля як адміністративна одиниця держави-імперії Русь зміцнила свої позиції. До неї були приєднані псковські і ладозькі землі. Не дивлячись на деякі проблеми в управлінні, князь Ярослав довіряв синові, а тому в 1043 р. молодий князь керував флотом, який здійснив виправу проти Константинополя²². Похід завершився великою невдачею. Л. Войтович вважав, що тоді Володимир “був звинувачений у поразці і, можливо, це мало спричинитися до його ранньої смерті”²³. Розрив у часі між поразкою і смертю викликає сумнів у слушності такого судження. Помер Володимир Ярославич ще за життя батька – київського князя Ярослава Володимировича 4 жовтня 1052 р., залишивши після себе синів Ростислава і Ярополка. Інформації про останнього ми практично не володіємо²⁴.

М. Грушевський висловив думку, що київський князь Ярослав Володимирович після смерті Володимира надав якийсь уділ у Південно-Західній Русі своєму онукові Ростиславові Володимировичу (роки життя: 1038 – 3.02.1067)²⁵. Історик писав: “Одинокий звістний нам син Володимира Ростислав був в момент смерті Ярослава вже не малий і дід не міг би його лишити без уділу”. Цим уділом, на думку вченого, були “Червенські городи”. Звідси в 1064 р. він утік, вірогідно, – під тиском дядьків до Тмутаракані. Саме імовірна належність “Червенських градів” Ростиславу, як підкреслював М. Грушевський, здатна пояснювати появу в Прикарпатті значно пізніше трьох його синів²⁶.

¹⁹ Лаврентьевская летопись. Стб. 146.

²⁰ Там же. Стб. 150; Ипатьевская летопись ПСРЛ. Т. 2. Санкт-Петербург, 1908. Стб. 138; Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Т. 2: XI–XIII вік. У Львові, 1905. С. 28; Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 306.

²¹ Новгородские летописи ПСРЛ. Т. 3. Санкт-Петербург, 1841. С. 210, 212; Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. Москва, 1977. С. 43.

²² Пащутто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 69–70; Poppe A. Państwo i kościół na Rusi w XI wieku. Warszawa, 1968.

С. 69–130; Брюсова В. Г. Русско-византийские отношения середины XI века *Вопросы истории*. 1972. № 3. С. 51–62; Литаврин Г. Г. Война Руси против Византии в 1043 г. *Исследования...* С. 178–222.

²³ Войтович Л. В. Княжа доба... С. 306.

²⁴ Рапов О. М. Княжеские владения... С. 68–69.

²⁵ Дати життя князя Ростислава Володимировича наводимо за виданням: Войтович Л. В. Княжа доба... С. 322.

²⁶ Грушевський М. Історія... С. 46, 74–75. Сергій Соловійов, відкликаючись до інформації Василія Татіцева, вважав, що після смерті князя Ярослава Володимировича (1054) його старші

Можливо, Ростислав під час перебування у Прикарпатті підкорявся не тільки Києву, а й Володимирі (на Волині), де намісником в останні роки князювання у Києві Ярослава Володимировича був його третій за часом народження син – Святослав. Але правління Ростислава у Прикарпатті, якщо воно справді було, не продовжувалося триваліший час, бо на середину 60-х років князь уже перебував у Тмутаракані. М. Котляр припускав, що прикарпатські землі Ростислав втратив у 1054 р., коли після смерті князя Ярослава Мудрого відбувся перерозподіл володінь на Русі²⁷. Тоді Святослав покинув Волинь і відійшов до Чернігова, а в головному волинському місті Володимирі старше тріо Ярославовичів – Ізяслав, Святослав і Всеволод посадили свого молодшого брата Ігоря. Я. Ісаєвич звертав увагу, що після смерті Ярослава Володимировича (1054) не тільки Волинь, а й Перемишльська земля належали його синові Ігореві²⁸. Хоча волинський князь-намісник Ігор значною мірою виявився маріонеткою у руках старших братів, необхідно підкреслити, що вплив київської князівської влади на підкарпатський край тоді не був особливо істотним.

Нащадкові Володимира і внукові Ярослава Володимировича, князів Ростиславу, від якого й пішла гілка прикарпатських Ростиславовичів, довелося після смерті діда Ярослава Володимировича зіткнутися із проблемою отримання якоїсь земельної спадщини. Справа в тому, що від середини XI ст. різко зросла кількість представників князівської династії, обмежених у правах і можливості зайняти київський престіл. Йдеться про так званих князів-ізгоїв. Від часів Васілія Ключевського в літературі існує міркування, що князями-ізгоями необхідно вважати тих князів, батьки яких померли до смерті діда²⁹. Ця обставина, на думку прихильників зазначеного погляду, створювала для відповідної групи представників князівської династії вельми істотні проблеми з отриманням володінь³⁰.

Як видається, такий підхід є лише формально-юридичним і не охоплює усього явища князівського ізгойства повною мірою. Дійсно, частина князів-ізгоїв рано втратила батьків, що, природно, ставило перед ними суттєві перепони для досягнення політичного значення. Але фактично з повноцінного політичного процесу в той час виключалися й інші князі. Уже в 60-х роках князями-ізгоями стали не тільки нащадки Володимира Ярославовича, померлого у Новгороді 1052 р. за два роки до смерті його батька, – київського князя Ярослава Володимировича, а й спадкоємці так само ще й молодших синів того ж Ярослава – В'ячеслава та Ігоря, хоча обидва вони пережили батька: В'ячеслав помер 1057 р., а Ігор – 1060 р.³¹

М. Котляр, заперечуючи формально-юридичні оцінки виникнення явища ізгойства, писав про ситуаційний фактор існування князівського ізгойства, про те, що з часом князі-ізгої відновили свій повноцінний статус³². Погоджуючись із першим запереченням, випадає висловити сумнів з приводу останньої тези, нібито з часом інститут ізгойства в династії Рюриковичів було ліквідовано. У

сини посадили у Володимирі князя Ростислава Володимировича. Аргументом для такого погляду, зокрема, вчений вважав подальшу боротьбу синів Ростислава за володіння у Південно-Західній Русі. Див.: Соловьев С. М. Сочинения. Кн. 1: История России с древнейших времен, т. 1–2. С. 341–671; Татищев В. Н. История Российская. Т. 2. Москва, 1963. С. 115.

²⁷ Котляр Н. Ф. Удельная раздробленность Руси. Киев, 2013. С. 43–44.

²⁸ Исаевич Я. Д. "Грады Червенские"... С. 124.

²⁹ Ключевский В. О. Сочинения в девяти томах. Т. 1: Курс русской истории, ч. 1. Москва, 1987. С. 194.

³⁰ Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С. 367.

³¹ Лаврентьевская летопись. Стб. 162.

³² Котляр Н. Ф. Удельная раздробленность... С. 37–56.

ХІІ ст. повноправними князями, які мали весь комплекс прав на Русі, утім претендувати на князівський стіл у Києві, були лише нащадки Володимира Всеволодовича “Мономаха”, а також князі – спадкоємці чернігівського князя Олега Святославовича.

Александр Мусін взагалі не визнає ізгойства як окремого історичного явища. У другій половині ХІ ст. князі, яких вважають ізгойми, вели активну діяльність на теренах Східної Європи, висловлюючи, зокрема, претензії до деяких, здавалося, другорядних міст, вони, фактично, прагнули перебрати до своїх рук важливі форпости на міжнародних торгових шляхах. Історик з цього приводу писав: “Ті князі не були ізгойми, особами, виключними із суспільства, як їх вважають деякі науковці”³³.

Повертаючись до теми князів-ізгойів другої половини ХІ ст., необхідно зазначити, що князі-ізгой у своїй боротьбі прагнули повернути у власне підпорядкування держання батьків, а коли це не вдавалося, намагалися хоча б поширити свою владу на віддалені від “Руської землі” території. Зокрема, в 1064 р. за повідомленням літописця, “Бѣжа Ростислава . къ Тмутороканю . снѣ Володимирь . внукъ Ярославъ . и с нимъ бѣжа Порѣи . и Вышата снѣ Встромиръ . воеводы Новгородского . и пришедъ выгна Глѣба изъ Тмуторокана . а самъ сѣде в него мѣсто”³⁴. Наступного року чернігівський князь Святослав відновив владу сина Гліба, але вже через декілька місяців Ростислав повернув завойоване³⁵. Зазначена інформація дуже важлива для нашої теми, оскільки вона розповідає про боротьбу за князівське володіння одного з родоначальників майбутньої династії галицьких князів.

До прибуття на південь Ростислав знаходився у Новгороді, про що свідчить наведена інформація “Повісті временних літ” стосовно його спільників – новгородських воевод Порєя та Вишату. Зазначимо, що за правління Ростислава Тмутараканське князівство досягнуло апогею свого розвитку. Йому були підкорені народи всього Західного Кавказу³⁶. Саме значна сила Ростислава Володимировича як володаря і стала невдовзі причиною його смерті: князя вбили 3 лютого 1067 р. візантії³⁷. Останні в цей час доклали значних зусиль для того, аби підкорити східний Крим і Тамань своїй владі.

На початку 80-х років ХІ ст. на політичну арену Русі виходить нове покоління Ростиславовичів – сини Ростислава Володимировича Рюрик, Володар і Василько. “Бѣжа Игоревичъ Дѣдъ . с Володаремъ Ростиславичемъ . мѣца . маа . ии . днѣ . Ипридоста Тмутороканю . и аста Ратибора . и сѣдоста Тмуторокани”³⁸. У літописному повідомленні йдеться про те, як Давид Игоревич, син померлого на той час князя Ігоря, який був князем-володарем Волині, і Володар Ростиславович “вибили” з Тмутаракані воеводу Ратибора – ставленника київського

³⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 152.

³⁵ Там же. Стб. 152–153.

³⁶ Гадло А. В. К истории Тмутараканского княжества во второй половине XI в. *Историко-археологическое изучение Древней Руси: Итоги и основные проблемы. славяно-русских древностей*. Вып. 1. Ленинград, 1988. С. 198–200; *Его же*. Предистория Приазовской Руси. Очерки истории русского княжения на Северном Кавказе. Санкт-Петербург, 2004. С. 269–276.

³⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 155.

³⁸ Лаврентьевская летопись. Стб. 204.

³³ Musin A. Polska Piastów i Ruś Rurkowiczów: nieuniknioność niemożliwych porównań (niektóre uwagi do badań komparatystycznych nad średniowieczną Europą Środkowo-Wschodnią) *Colloquia Russica. Series I, vol. 9: Rus' and Poland (X-th – XIV-th centuries)*. Kraków, 2019. S. 117; *Его же*. Средневековые миры Центрально-Восточной Европы в сравнительной перспективе: Польша Пястов и Русь Рюриковичей *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 13 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019. С. 66.

князя Всеволода (роки правління: 1078–1093 рр.). У 1083 р. обох князів усунув із Тмутаракані Олег Святославович³⁹. Згадана літописна розповідь є першою доступною інформацією про князя Володаря Ростиславовича.

Під 1084 р. літопис повідомляє: “В се же время выбѣгоста Ростиславича . в ѿ Ярополка . И пришедшее прогнаста Ярополка . и посла Всево[ло]дъ Володимера сѣна своего . и выгна Ростиславича и посади Ярополка . Володимери”⁴⁰. У літературі наведений переказ уже тривалий час привертає підвищену увагу дослідників. Вона пов’язана з тим, що саме відтоді не тільки спостерігається політична активізація Волині в житті східнослов’янської конфедерації, а й поступово з’являються на арені Перемишльське, Тербовляньське та Звенигородське удільні князівства, які через декілька десятиліть після об’єднання перетворюються в середині XII ст. на єдину Галицьку землю-князівство.

Вірогідно, зазначені Ростиславовичі перебували в місті Володимирі під контролем (можливо, під арештом) Ярополка Ізяславовича. Цей князь отримав у 1078 р. Волинську землю від київського князя Всеволода Ярославовича. Водночас Всеволод надав Ярополку і Туровську волость. “Всеволодъ же сѣде Кыѣвъ . на столѣ Щѣа своего . и брата своего . переима власть Руськую всю . и посади сѣна своего Володимера Черниговъ . а Ярополка Володимери . придавъ єму Туровъ”⁴¹. Надання таких значних володінь Ярополку, вірогідно, варто пояснювати тим, що Всеволод Ярославович хотів використати його союзником у боротьбі проти агресивних князів-ізгоїв Олега та Романа Святославовичів, які в той час конфліктували з київським князем.

Оскільки напередодні подій на Волині 1084 р. Володар Ростиславович (разом із Давидом Ігоревичем) перебували в іншому місці – у Тмутаракані, є підстави думати, що під контролем Ярополка у Володимирі мали знаходитися інші Ростиславовичі – Рюрик і Василько. Можна припускати захоплення цих князів як обумовлене страхом Ярополка Ізяславовича потенційно можливими претензіями Ростиславовичів на Волинську землю. Вигнання із Володимира Ярополка Ізяславовича примусило втрутитися до конфлікту київського володаря Всеволода Ярославовича, який на допомогу вигнанцю спрямував сина Володимира. Перебування останнього на Волині призвело до відновлення влади Ярополка у місті Володимирі, проте князь Володимир Всеволодович був вимушений піти на поступки іншим претендентам на владу в цій частині Русі. Центральна київська влада погодилася передати волинське місто Дорогобуж князеві Давидові Ігоревичу, а в Перемишлі і Тербовлі утвердилися Ростиславовичі.

Таке рішення Києва викликало обурення Ярополка, який вступив у конфлікт із князем Всеволодом Володаревичем, внаслідок чого волинський князь був вимушений шукати притулку в Польщі⁴². Восени 1086 р., як повідомляє літопис, “приде Ярополкъ из Лаховъ . и створи миръ с Володимеромъ . и иде Володимеръ вспать Чернигову . Ярополкъ же сѣде Володимери . и пересѣде мало дни . иде Звенигороду . и не дошедшу єму града . ипрободенъ бы^ѣ ѿ проклатого Нерадѣца . ѿ дѣвола наоученья . и ѿ злыхъ члвкъ”⁴³. Після нападу і вбивства Ярополка (ця подія сталася 22 листопада 1086 р.) вбивця утік “Перемышлю . к Рюрикови”⁴⁴. Отже, джерело зафіксувало появу перед тим у Перемишлі як володаря князя Рюрика Ростиславовича. Очевидно, останній і мав бути замовником нападу на Ярополка.

³⁹ Лаврентьевская летопись. Стб. 204.

⁴⁰ Там же. Стб. 205.

⁴¹ Там же. Стб. 204.

⁴² Головкин А. Б. Древняя Русь... С. 58–59.

⁴³ Лаврентьевская летопись. Стб. 206.

⁴⁴ Там же.

Виникає питання: а чому Ярополк спрямував свою виправу на Звенигород, а не безпосередньо на Перемишль? Відповідь на нього може бути лише одна: Звенигород у той час також належав Ростиславовичам. І тут можна підтримати погляд істориків, схильних вважати, що місто тоді мало належати другому за старшинством Ростиславовичу – Володареві, а ще одне – Тербовль – Василькові⁴⁵. В Іпатіївському зведенні літопис зазначає, що після смерті Ярополка “в се же лѣѣ ходи Всеволодо къ Перемышлю”⁴⁶. Важко напевно охарактеризувати мету виправи, проте, найвірогідніше, київський князь провадив дипломатичну місію, а не військову акцію. Метою подорожі була нормалізація ситуації у краї; київський князь прагнув до встановлення миру на Волині і в Прикарпатті. Тоді ж, очевидно, Давид Ігоревич отримав у володіння Волинську землю.

У розповіді про Любецький з’їзд 1097 р. літопис повідомляє, що “а им же роздавалъ Всеволодъ города . Дѣду Володимеръ . Ростиславичема Перемышль . Володареви Тербовль Василкови”⁴⁷. Є підстави визнати походження цієї інформації з останнього року життя Всеволода Ярославовича, оскільки, як уже відзначено, першим перемишльським князем був Рюрик, який помер 1092 р. Про смерть Рюрика Ростиславовича літопис зберіг переказ зразу ж після запису про виправу тербовлянського князя Василька на Польщу: “в се же лѣто воєваша Половци . Лахы . с Василькомъ Ростиславичемъ в се же лѣто . оумре Рюрикъ снѣ Ростиславъ”⁴⁸. Початок 90-х років – це період величезної активності половців. Останні, як союзники візантійців, 29 квітня 1091 р. на березі р. Мариці в Болгарії завдали поразки печенігам.

Візантійська письменниця Анна Комніна в “Алексіаді” писала, що на допомогу грекам прибуло військо, яке нараховувало п’ять тисяч гірських мешканців⁴⁹. У літературі існує багато версій щодо походження зазначених “горян”. Яков Любарскій, наводячи думки, що ними могли бути мешканці прикарпатських областей під владою князя Василька Ростиславовича (Василій Васильєвскій), болгари (Василій Златарскі), влахи (Бернард Лейб), вважав відповідні пропозиції нічим не підтвердженими довільними припущеннями⁵⁰. На наш погляд, цілком логічною і обгрунтованою є версія В. Васильєвського про прихід на Балкани війська з Русі, а саме Прикарпаття, оскільки авторка конкретно знала і згадувала на ім’я і болгар, і влахів.

Проте думка російського візантиніста ніби інформація про “гірських мешканців” була пов’язана лише з тербовлянським князем Васильком (“Это нас приводит на Русь прикарпатскую, где в это время жил и действовал предприимчивый князь Василько Ростиславич”⁵¹), не виглядає належно повною. Найімовірніше, правильніше припускати участь у поході загалом князів із династії прикарпатських Ростиславовичів.

Половці в той час, крім Русі, здійснили немало нападів до Польщі й Угорщини. У 1092 р., як уже йшлося, невідомо з якої причини помер старший з-поміж братів Ростиславовичів – перемишльський князь Рюрик. Можна припускати, що ця смерть настала внаслідок якихось трагічних колізій під час походу разом із кочівниками до Польщі. Про масштабність тогочасного

⁴⁵ Крип’якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. Вид. 2. Львів, 1999. С. 91.

⁴⁶ Іпат’євская летопись. Стб. 199.

⁴⁷ Лаврент’євская летопись. Стб. 257.

⁴⁸ Там же. Стб. 215.

⁴⁹ Анна Комнина. Алексіада / Вступление, статья, перев. и ком. Я. Н. Любарского. Москва, 1965. С. 235.

⁵⁰ Там же. С. 541 (коментар Я. М. Любарского).

⁵¹ Васильєвский В. Г. Византия и печенеги Его же. Труды. Санкт-Петербург, 1908. С. 102.

вторгнення половців і значне розорення Польщі внаслідок нападу свідчить, правда, під 1091 р., „Летописец Переяславля Суздальского”, де, зокрема, тільки цілком загально записано: тоді кочівники „Ляхов поймали и всю землю”⁵². До Перемишля перебирається Володар Ростиславович, але є підстави думати, що в його руках тоді залишився також і Звенигород.

13 квітня 1093 р. у Києві помер останній з-поміж синів князя Ярослава Володимировича – Всеволод⁵³. Зміна володаря одразу ж призвела до виникнення нової хвилі усобиць. До влади в Києві прийшов Святополк, син колишнього київського володаря Ізяслава Ярославовича і брат волинсько-туровського князя Ярополка Ізяславовича, вбитого, як зазначалося, 1086 р. під час конфлікту з прикарпатськими Ростиславовичами⁵⁴. Вкрай складною ситуація була через постійні напади половців на Київську і Переяславську землі. Попри існуючу ворожнечу, у питанні боротьби з кочівниками Святополк знаходив спільну мову з нащадком Всеволода Володимиром, який після недовготривалого перебування у Чернігові став князем Переяслава. Святополк і Володимир прагнули долучити до боротьби з експансією степовиків Олега Святославовича, проте той ухилився від співпраці з двоюрідними братами, оскільки використовував допомогу половців для боротьби з родичами⁵⁵.

У 1096 р. на Русі розпочався величезний міжкнязівський конфлікт, у ході якого вирішувалася доля столів Чернігова, Смоленська, Муром, Новгороду. На початку 1097 р. у невеликому місті-фортеці Любеч зібралися київський князь Святополк Ізяславович, переяславський князь Володимир Всеволодович, Давид і Олег Святославовичі, які претендували на Чернігівську землю з усіма її анклавами (Муромом, Рязанню і Тмутараканню), володимирський князь Давид Ігоревич. Від Ростиславовичів прибув теребовлянський князь Василько, а перемишльський князь Володар залишився вдома, вірогідно, через потребу охороняти Прикарпаття⁵⁶. На з’їзді наголошувалося, що міжкнязівські зіткнення створюють значну небезпеку для Русі, чим користуються половецькі хани. Юриковичі домовилися „кождо да держити отчину свою”⁵⁷. Було також підтверджено рішення київського князя Всеволода Ярославовича про передачу Перемишля Володареві, а Теребовля – Васильку.

Легітимізація влади Ростиславовичів у прикарпатських ареалах викликала значне незадоволення Святополка Ізяславовича і Давида Ігоревича – претендентів на ті самі землі. Зразу ж після зустрічі у Любечі володимирський князь отримав згоду київського князя на захоплення Василька Ростиславовича, який із Придніпров’я повертався додому через Київ, й організував осліплення теребовлянського князя. Давид Ігоревич і його спільник Святополк сподівалися, що покалічення князя, який до цього виявляв чималу активність, дасть можливість позбавити влади Ростиславовичів. Проте розписані на такий спосіб плани зазнали фіаско.

Перш за все, в цей час значну активність виявив перемишльський князь Володар, не втратив повністю державних здібностей й сам Василько. Для створення складних умов противникам брати ввели соляну блокаду Русі („и не пустиша гостей из Галича, ни лодий от Перемишля, и соли не бысть во всеи Рускои земли”⁵⁸). Водночас, скориставшись ситуацією, головний суперник

⁵² Летописец Переяславля-Суздальского / Издан К. М. Оболенским. Москва, 1851. С. 51.

⁵³ Лаврентьевская летопись. Стб. 215–216.

⁵⁴ Там же. Стб. 217.

⁵⁵ Там же. Стб. 220–221.

⁵⁶ Там же. Стб. 231.

⁵⁷ Там же. Стб. 256–257.

⁵⁸ Патерик Киево-Печерского монастыря / Под ред. Д. И. Абрамовича. Санкт-Петербург, 1911. С. 207; Абрамович Д. Киево-Печерский

Святополк за володіння Києвом – на той час переяславський князь Володимир Всеволодович створив із чернігівськими князями коаліцію. Переяславська та чернігівська дружини підійшли до Києва і взяли місто в облогу. Літопис повідомляє, що тоді “Стополкъ же хотѣ обѣгнути ис Києва . [и] не даша ему Кыяне [побѣгнути]”⁵⁹.

За таких умов Святополк Ізяславович був вимушений підписати мир у фортеці Городець (поблизу Києва) із Володимиром Всеволодовичем, Давидом та Олегом Святославовичами. Згідно з головною його умовою, київський князь мав покарати Давида Ігоревича⁶⁰. Проте Святополк не поспішав виконувати домовленостей. Відносно спокійно почував себе й сам володимирський князь Давид Ігоревич, у якого продовжував перебувати під арештом Василько. Давид Ігоревич не відчуваючи великої небезпеки для себе, зробив навіть спробу захопити Теребовлянське князівство. Проте на захист володінь Василька виступив перемишльський князь Володар. Він із військом зупинив просування дружини Давида, вимушеного сховатися у Бужську.

У літературі існує розбіжність щодо локалізації цього Бужська. Арсеній Насонов відносив його до Південного Бугу і вважав ідентичним з Божьком, Борис Рибаків твердив про верхню течію р. Горинь, Владімір Кучкін вважав, що він знаходився на р. Західний Буг⁶¹. Враховуючи розташування вказаного пункту на шляху від Володимира до Теребовля, вважаємо, що зазначений Бужськ знаходився у верхів'ях Західного Бугу в районі сучасного міста Буськ Золочівського р-ну Львівської обл. й ідентичний із ним. Під час переговорів Володар домігся від Давида згоди на визволення Василька, який невдовзі повернувся до свого міста⁶². Через деякий час Ростиславовичі здійснили виправу на Волинь, де захопили бояр Лазаря й Василька, які мали підмовити Давида Ігоревича вчинити розправу над Васильком.

У літературі поширене уявлення⁶³ про те, що в середині 20-х років XII ст. у Прикарпатті замість померлих 1124 р. Василька Ростиславовича і Володаря Ростиславовича до влади прийшли Ростислав Володаревич, який сів у Перемишлі, та Володимир, що став князем у Звенигороді⁶⁴, сином Василька Ростиславовича, старшому Григорію дістався Теребовль, а молодшому Івану – Галич⁶⁵. Але є підстави думати про набагато раніший початок політичної активності молодшого покоління Ростиславовичів.

Згадаємо, що старший син київського князя Ярослава Володимировича Володимир народився 1020 р.⁶⁶, його син Ростислав – 1038 р.⁶⁷ Сини ж Ростислава Володимировича були дорослими вже на початку 80-х років XI ст., коли почали

патерик (Вступ, текст, примітки). Київ, 1931. С. 151–152. Новіший аналіз цієї ситуації див.: Мусин А. Как Прохор-Лебядник киевлян накормил... Слово 31-е Киево-Печерского патерика как источник по истории средневековой Руси и ее материальной культуре *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 12 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2018. С. 39–57.

⁵⁹ Лаврентьевская летопись. Стб. 265.

⁶⁰ Там же. Стб. 266, 273.

⁶¹ Насонов А. Н. “Русская земля” и образование территории Древнерусского государства. Москва, 1951. С. 29; Рибаків Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва, 1982. С. 64; Кучкин В. А. “Русская земля” по летопис-

ным данным XI – первой трети XIII вв. *Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования*. 1992–1993 годы. Москва, 1995. С. 93.

⁶² Лаврентьевская летопись. Стб. 267.

⁶³ Котляр Н. Ф. Формирование территории... С. 80; Головки О. Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього і класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 146–147.

⁶⁴ Лаврентьевская летопись. Стб. 293.

⁶⁵ Dlugossii J. Annales... L. 3–4. P. 304. Пор.: Щавелева Н. И. Древняя Русь в “Польской истории” Яна Длугоша. Москва, 2004. С. 419–420.

⁶⁶ Войтович Л. В. Княжа доба... С. 305.

⁶⁷ Там само. С. 322.

активну політичну діяльність, а їх нащадки мали б досягти дорослого віку на межі XI–XII ст. Враховуючи звичну практику тодішнього князівського життя, можна припускати, що саме в цей час вони й повинні були отримати під патронатом батьків в управління певні володіння на теренах Прикарпаття. Особливо важливу роль відігравали тоді, вірогідно, Григорій та Іван Васильковичі, які, фактично, правили східною частиною Прикарпаття замість осліпленого Василька. Саме вони згадані в літописі при розповіді про страту бояр Лазаря і Василька: “а заоутра по зори повѣсиша Васи́ла . и Лазаря . и растрѣлаша стрѣлами Васи́л-ковичи”⁶⁸. У Леоніда Махновця й Александра Майорова викликала подив множина, а не двоїна дієслова у тексті літопису щодо цих “Васильковичів”, оскільки, на думку обох авторів, у Василька Ростиславовича було лише двоє синів⁶⁹. Як здається, в тлумаченні зазначеної інформації має рацію Пйотр Стефановіч, припускаючи можливість, що у Василька Ростиславовича було більше двох синів⁷⁰.

У 1098 р. київський князь Святополк, начебто на виконання рішення Городецької угоди, вигнав Давида зі столичного Володимира. Далі Святополк Ізяславович вирішив йти проти Ростиславовичів, проголосивши намір відвоювати “волость Щца моєго [и] брата”⁷¹. Як розповідає літопис, суперники зустрілися на Рожному полі⁷², де Володар і Василько завдали поразки Святополку. Святополк сховався у Володимирі, звідкіля відіслав за допомогою до Угорщини свого сина Ярослава, одруженого з донькою короля Ласло I (період правління: 1077–1095 рр.).

У 1099 р. Ростиславовичам довелося мати справу з новим угорським королем Калманом (Коломаном) I Книжником (період правління: 1095–1116 рр.). Потужне військо останнього підійшло до Перемишля, де перебував Володар Ростиславович, і взяло місто в облогу. На допомогу князеві Володарю прийшов недавній без перебільшення кривавий ворог – Давид Ігоревич, який у 1097 р. організував жорстоку розправу над Васильком Ростиславовичем. Щоб Ростиславовичі повірили несподіваному союзникові, колишній волинський князь віддав їм заручником свою дружину. Давид привів до Перемишля значні орди половців на чолі з ханами Боняком і Алтунопою, які знищили угорське військо. Значна частина угорців під час бою втопилася у ріках Сян і його притоці Вягр⁷³. У 1100 р. на князівському з’їзді в Уветичах Святополк Ізяславович і його

⁶⁸ Лаврентьевская летопись. Стб. 268.

⁶⁹ [Махновець А. Є. Коментар] *Літопис Руський / За Іпатським списком переклав А. Махновець*. Київ, 1989. С. 152; Майоров А. В. Галицко-Волинская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 157.

⁷⁰ Стефанович П. С. Отношения князя и знати в Галицком и Волинском княжествах до конца XII в. *Средневековая Русь. Материалы и исследования*. Вып. 7. Москва, 2007. С. 161–162, прим. 101.

⁷¹ Лаврентьевская летопись. Стб. 269.

⁷² Михайло Грушевський встановив, що Рожне поле знаходилося між витоками рік Західного Бугу і Серету. Див.: Грушевський М. Рожне поле *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Т. 77, кн. 3. Львів, 1907. С. 171–173. Новіше уточнення його розташування запро-

поновано: Купчинський О. Літописні географічні назви “Микулин” і “Рожне поле” та їх історична територія у XI–XIII століттях *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 15. Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С. 86–87; Ляска В. Лиса гора на Голих горах (причинок до топонімічного ландшафту галицько-волинського пограниччя в добу Романовичів) *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2015. С. 222. Ця місцевість знаходиться за 10–12 км на захід від міста Золочів сучасної Львівської обл.

⁷³ Лаврентьевская летопись. Стб. 271; Ипатьевская летопись. Стб. 245; Пауцто В. Т. Внешняя политика... С. 53; Font M. Koloman the Learned, king of Hungary. Szeged, 2001. P. 74; Войтович Л. В. Галич у політичному житті Європи XI–XV століть. Львів, 2015. С. 143–144.

прихильники хотіли обмежити владу Ростиславовичів у Прикарпатті й запропонували Володареві забрати до себе Василька: “поими брата свого Василка к собѣ . и буди ва^м єдина власть Перемышль . да аще [ва^м] любо да съдита . аще ли ни да пусти Василк^а сѣмо . да єго корми^м сѣѣ . а холопы наша выдаита . и смерды”⁷⁴. Ростиславовичі із зазначеною пропозицією не погодилися.

Під 1104 р. літопис повідомляє: “Ведена дщи Володарева за црѣвичь за Влексиничь . Црѣюгороду . мѣца июлиа въ . к̄”⁷⁵. На думку Л. Войтовича, джерело зафіксувало шлюб доньки Володаря Ірини й третього сина імператора Олексія Комніна – Ісаака, який означав прагнення сторін встановити дружні взаємини⁷⁶. Цей погляд можна враховувати, оскільки саме в той час суперник прикарпатських Ростиславовичів – київський князь Святополк налагодив контакти з угорським королем Коломаном (Калманом) і Книжником – противником Візантії.

Загалом, необхідно відзначити, що в першому десятилітті та в перших роках другого десятиліття XII ст. у прикарпатських Ростиславовичів, перш за все їхнього лідера Володаря, не було значних проблем у стосунках із князем Святополком. На той час київський володар разом із Володимиром Всеволодовичем “Мономахом” мав запекле протистояння з половцями⁷⁷. Окрім того, Святополк Ізяславович і його син Ярослав багато часу приділяли також допомозі польському князеві Болеславу III “Кривоустому” у його боротьбі проти внутрішньої опозиції на чолі зі старшим братом Болеслава – Збігневом⁷⁸.

Для розуміння тодішнього статусу володінь Ростиславовичів, втім і Перемишльського князівства, важливим виявляється “Життєпис Оттона, єпископа бамберзького”, який уклав у 50-х роках XII ст. німецький хроніст Герборд. В уривку щодо русько-польських відносин межі XI–XII ст. автор розповідає, нібито “руський король” та його наближені знаходилися у ворожих стосунках із польським володарем, проте пізніше той же “руський король” уклав династичний союз і навіть надав Польщі допомогу⁷⁹. Є підстави думати, що Герборд, який писав про події через пів століття після них, мав переплутати двох володарів, названих у нього “королями”, а саме: київського князя (коли йшлося про шлюб польського князя з руською княжною) і Володаря Ростиславовича (коли писано про складні стосунки “короля русів” із Польщею). На користь цього свідчить значною мірою пізніша інформація про викрадення Володаря, де германський хроніст знову називає його тим же титулом, як раніше Святополка, “король русів (rex Ruthenorum)”⁸⁰. У західноєвропейській ідеологічній літературі зазначений титул використовувався винятково до незалежних, суверенних можновладців⁸¹. Дійсно, Володар Ростиславович тоді фактично не залежав від київського князя, а його держава була повністю незалежною. Отже, конфлікт під кінець 90-х років XI ст. поляки мали не зі Святополком, а перемишльським князем Володарем.

⁷⁴ Лаврентьевская летопись. Стб. 274.

⁷⁵ Там же. Стб. 281.

⁷⁶ Войтович Л. В. Княжа доба... С. 329.

⁷⁷ Пауцто В. Т. Внешняя политика... С. 204; Плетнева С. А. Половцы. Москва, 1990. С. 55–63; Рыбаков Б. А. Древняя Русь... С. 459; Головки О. Б. Давня Русь і хрестові походи Східний світ. Київ, 2000. № 2. С. 22.

⁷⁸ Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu. Nauki humanistycz-

no-spoeczne. Zesz. 20. Historia 2. Toruń, 1966. S. 44–47; Головки А. Б. Древняя Русь... С. 63–66.

⁷⁹ Herbordi Vita Ottonis babenbergensis Monumenta Poloniae Historica (далі – МРН). Т. 2. Leopoli, 1872. Р. 74.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Новіший докладніший розгляд такого титулування володарів Русі див.: Головки О. Неконовані і короновані королі Південно-Західної Русі Княжа доба: історія і культура. Вип. 9. С. 183–216.

Наприкінці другого десятиліття XII ст. Ростиславовичі в союзі з новим київським князем Володимиром Всеволодовичем “Мономахом” (роки правління у Києві: 1113–1125 рр.) воювали проти польського князя Болеслава III “Кривоустого” і його спільника – волинського князя Ярослава Святополковича. Перебування перемишльсько-теребовлянських князів у коаліції Володимира “Мономаха”, їх істотний вплив на ситуацію у південно-західних ареалах Русі серйозно занепокоїли польський двір і вимусили його відмовитися від “звичних” засобів протидії суперникам. У 1122 р. за завданням польського князя Болеслава III “Кривоустого” палатин Пйотр Власт організував викрадення перемишльського князя Володаря Ростиславовича. “В то же лѣѣ . таша Лахове Володаря Василкова брата”⁸², – у звичній для себе лаконічній манері повідомив про цю подію Лаврентіївський літопис. В Іпатіївському літописі про неї записано: “И Володаря таша Лаховѣ льстю . Василкова брата”⁸³. У полоні перемишльський князь перебув до наступного, 1123 р., оскільки “томъ же лѣтѣ приде . Ирославъ Стополчичъ . съ Оугры . и с Лахы и с Чехы . и с Володаремъ . и Василкомъ Володимерю и множество вои бѣ с нимъ”⁸⁴. Отже, на той час Володаря уже звільнено. Можна припускати, що однією із умов звільнення мав стати перехід Ростиславовичів на бік недавніх суперників.

В Іпатіївському літопису є ще одна згадка про викрадення Володаря. Під 6653 (1146) р. йдеться про розправу, що її вчинив польський князь Владислав II над своїм вельможею Пйотром, який після цього був вимушений шукати притулок на Русі, причому згадано, що той захопив “Роуского кнѣз лѣстю Володаря и оумочивъ и и имѣние его оусхъти”. Проте на тему викрадення перемишльського князя в даному фрагменті літописець більше нічого не написав, оскільки “В нем же бѣ в заднихъ лѣтѣхъ писано”⁸⁵. Остання фраза дає підставу думати, що в протографі літопису була розлога розповідь про злочин Пйотра Власта, яка при подальших редагуваннях літописних текстів зникла⁸⁶.

Історія викрадення князя Володаря Ростиславовича знайшла широке відображення у германських і польських хронікарських переказах. Найближчим за часом до неї був монах Цвіфальтенського монастиря у Швабії (від 1140 р. абат монастиря у Норесгеймі) Ортлиб. Згідно з його розповіддю, вельможа князя Болеслава III “Кривоустого”, якого хроніст називає “Patricius”, перейшов на бік ворога Болеслава – “короля Русі” та підступно захопив того й видав у руки ворогів, які призначили за полоненого значний викуп⁸⁷.

Докладніше про цю історію писав автор “Життєпису Оттона Бамберзького” – бенедиктинський монах Міхельсберзького монастиря (знаходився на горі святого Михайла у франконському місті Бамберґ) Герборд⁸⁸. Германський автор не знав імені і походження “короля рутенів”, проте повідомив про сплачений за звільнення із полону чималий викуп, а умовою мирної угоди подав відмову “короля рутенів” від допомоги помор'янам⁸⁹.

⁸² Лаврентьевская летопись. Стб. 292.

⁸³ Ипатьевская летопись. Стб. 286.

⁸⁴ Там же. Стб. 287.

⁸⁵ Там же. Стб. 319.

⁸⁶ Линниченко И. А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV в. Киев, 1884. Ч. 1. Приложение. С. 1–12; Лимонов Ю. А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. Москва, 1978. С. 46; Стефанович П. С. Володарь перемишльский в плену у поляков (1122 г.): источник, факт, легенда,

вымысел Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2006. № 3(25). С. 58.

⁸⁷ Ortliebi Zwifaltensis Chronicon МРН. Т. 2 Р. 3. Див. також: Ortliebi Zwifaltensis Chronicon / Ed. O. Abel Monumenta Germaniae Historica Scriptores. Т. 10. Hannovera, 1852. Р. 91.

⁸⁸ Про Ортлиба і Герборда див.: Свердлов М. Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XII в. Исследования по истории... С. 159–163.

⁸⁹ Herbordi Vita Ottonis babenbergensis. Р. 74–75.

Інформація польського хроніста Вінцентія Кадлубка, творця хроніки початку XIII ст., попри багатослівність і риторичність, значною мірою співпадає із розповіддю Герборда. Вінцентій, як і німецький автор, розповів про захоплення руського князя у полон під час його трапези⁹⁰. Особливо польський автор підкреслив значну небезпеку для Польщі ворожих дій східного сусіда. У подальшому тексті хроніст повідомив не тільки про викуп руського князя, який сплатив його син (його Вінцентій іменує Владаріда), а й про напад цього “Владаріда” з якимось паннонцем на польське місто Вісліца, а також виправу у відповідь як помсту Болеслава на землі Русі⁹¹. Зазначимо, що з джерел ми знаємо за іменами про двох синів Володаря – Ростислава і Володимирка. Наведене ім’я “Владаріда” сприймається спотвореним у записі польського хроніста іменем самого Володаря.

При висвітленні теми Я. Длугош використав як свідчення давніших польських авторів, так і інформацію деяких доступних йому руських літописів⁹². Під 1122 р. він повідомив про захоплення Володаря у полон під час битви, після чого його мав викупити з полону брат Василько. Оскільки не вся сума викупу була сплачена, до поляків на час до завершення виплати був відправлений заложником син Володаря, якого хроніст чомусь назвав Ярославом⁹³.

Аналогічно до Я. Длугоша висвітлив сюжет польський історик XVI ст. Мацей Стрийковскі. Під 1118 р. він розповів про захоплення Володаря у полон та подальший викуп, який зібрав його брат Василько⁹⁴, а пізніше писав уже про викрадення київського князя Ярополка і визволення його з неволі теж зусиллями перемишльського (sic!) князя Василька⁹⁵.

Розгляд усіх згаданих джерел показує значний удар, якого зазнали Ростиславовичі внаслідок викрадення Володаря. Чимала сума викупу за звільнення примусила наближених князя (перш за все, вірогідно, синів Ростислава і Володимирка) збирати гроші не тільки у його підлеглих, а й населення Теребовлянського князівства Василька Ростиславовича.

Захоплення перемишльського князя значно послабило позиції табору Володимира Всеволодовича “Мономаха” на Волині, оскільки родичам Володаря Ростиславовича, крім виплати значного викупу, довелося в обмін на його визволення у 1123 р. погодитися не тільки на розрив союзу з київським князем, а й перейти на бік Ярослава Святополковича⁹⁶. Того ж 1123 р. на територію Волині вторглася армія, до якої Ярославу вдалося залучити польські, чеські, угорські загони, а також дружини перемишльського та теребовлянського князів. Проте цей похід завершився для його ініціаторів фіаско. Під час облоги Володимира князь Ярослав загинув, а його військо (утім – іноземні загони) відступило⁹⁷. Невдовзі після зазначених подій між Ростиславовичами і Польщею знову відновився конфлікт, про що розповідає Вінцентій Кадлубек, повідомляючи про згаданий напад руського війська на польське місто Вісліца, який стався наступного року⁹⁸.

19 травня 1124 р. Володар Ростиславович помер у Перемишлі. За даними Я. Длугоша небіжчика поховали в церкві святого Іоана Хрестителя, яку він сам

⁹⁰ Vincentii Chronicon. L. 3, 20. Хроніку Вінцентія Кадлубка наводимо за виданням: Magistri Vincentii Chronicon Polonorum МРН. Т. 2. Р. 193–449 (із вказівкою номеру книги і розділу твору).

⁹¹ Vincentii Chronicon. L. 3, 22–24.

⁹² Лимонов Ю. А. Русские источники Яна Длугоша по истории Киевской Руси *Проблемы истории феодальной России*. Ленинград, 1971.

С. 76–81; *Ego же*. Культурные связи... С. 6–96.

⁹³ Dlugossii J. Annales... L. 3–4. P. 295.

⁹⁴ Strykowski M. Kronika polska, litewska, žmudzka i wszystkiej Rusi. T. 1. Warszawa, 1846. S. 186.

⁹⁵ Ibidem. S. 192–193.

⁹⁶ Włodarski B. Ruś w planach politycznych... S. 151.

⁹⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 287.

⁹⁸ Vincentii Chronicon. L. 3, 22.

спорудив⁹⁹. Владу Володаря у Перемишльському князівстві успадкував його син Володимирко, який через півтора десятка років об'єднав усі прикарпатські князівства в єдине Галицьке земельне князівство¹⁰⁰.

На завершення варто відзначити, що й надалі, у продовж XII – першої половини XIII ст., Перемишль відігравав виняткову роль у суспільно-політичному житті Галицького краю і сусідніх країн та земель. Фактично, він посідав наступне місце у розвитку Прикарпаття після столиці князівства, в господарчому плані був потужним економічним центром, продовжував функціонувати ланкою важливих торговельних шляхів. Структурно-адміністративно місто виступало центром тяжіння значної територіальної округи – волості. Епізодично її очолювали князі, перетворюючи її на князівство, в інший час Перемишль з округою знаходилися під керівництвом воєводи-тисяцького або під контролем когось із бояр. У літературі можна натрапити на не доведений погляд про певний нібито постійний конфлікт між перемишльською і галицькою громадами¹⁰¹, проте належить визнати, що іноді, під час внутрішньополітичних протистоянь, лідери Перемишля заходили в конфлікт із галицькими володарями. До складу Перемишльської волості входили знакові міста, зокрема Ярослав, Санок, Любачів, Перевореск¹⁰². Перемишль, інші міста і замки його регіону відігравали унікальну роль у захисті Галицької землі, інших земель Русі від нападів західних сусідів. Варто згадати також про значення у релігійному і політичному житті Прикарпаття Перемишльської єпископії, яка, вірогідно, могла бути заснована ще за часів князя Володимирка Ростиславовича, а згодом відновлена на межі другого і третього десятиліття XIII ст.¹⁰³

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

⁹⁹ Dlugossii J. Annales... L. 3–4. P. 304.

¹⁰⁰ Головка О. Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єданого Галицького князівства *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С. 90–97.

¹⁰¹ Майоров А. В. Галицко-Волинская Русь. Очерки социально-политических отношений в

домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 414–415.

¹⁰² Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. С. 44–47.

¹⁰³ Скочилас І. Початки християнства у Прикарпатському регіоні та заснування Галицької єпархії в середині XII століття *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 3 / Відп. ред. А. Войтович. Львів, 2010. С. 45–49.